

הרב אברהם עזיון

מצות פרו ורבו

מקור המצוה — באדם הראשון או בנח?

למדנו במשנה יבמות סה.ב:

האיש מצווה על פריה ורביה, אבל לא האשה. ר' יוחנן בן ברוקה אומר: על שניהם הוא אומר "ויברך אותם אלקים, ויאמר להם פרו ורבו".

ובגמרא —

מנא הני מילי? אמר ר' אילעא משום ר' אלעזר ב"ר שמעון: אמר קרא "ומלאו את הארץ וכבשוה" (בראשית א) — איש דרכו לכבוש, ואין אשה דרכה לכבוש. אדרבה, וכבשוה תרתי משמע? אמר רב נחמן ב"ר יצחק: "וכבשה" כתיב, רב יוסף אמר: מהכא, "אני אל שדי פרה ורבה" (בראשית לה) — ולא קאמר פרו ורבו.

המקור למצות פרו ורבו הוא איפוא הצו שנאמר לאדם הראשון, וכן כתב רש"י בפירושו על התורה בראשית א.כח: "ועוד, ללמדך שהאיש דרכו לכבוש מצווה על פריה ורביה, ולא האשה". והנצי"ב בפירושו על התורה כתב: "גם הוא לברכה, גם הוא לצווי — אזהרה שיעסקו בפריה ורביה, כדי שיקויים בהם הברכה".

אמנם, מצאנו שעוד פעמיים נכתב בתורה "פרו ורבו" לנח ולכניו. בפרק ט,א נאמר: "ויברך אלקים את נח ואת בניו, ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ"; ובפסוק ט — "ואתם פרו ורבו". ויפה פירש רש"י: "לפי פשוטו — הראשון לברכה, וכאן לצווי". המקור למצות פרו ורבו הוא איפוא לא הנאמר לאדם הראשון, אלא הפסוק הנאמר לנח ולכניו. וכן כתבו תוס' יבמות סב.ב ד"ה ולא קאמר פרו ורבו, שאין ללמוד מאדם הראשון, כי זו לברכה; ורק לבני נח נאמר למצווה. וכן נאמר בפירוש בגמרא סנהדרין נט,א: "והרי פריה ורביה שנאמרה לבני נח, דכתיב 'ואתם פרו ורבו'".¹

גם הרמב"ם כתב בספר המצוות מצ' ריב: "וזאת מצות פריה ורביה, והוא

1. המהרש"א (סנהדרין ט) כתב, שאף שכבר נצטווה אדם הראשון, מ"מ היה זקק נח לצו מיוחד, מפני שהיה נח מפחד שיבא המבול, ולכן לא רצה לקיים מצות פריה ורביה. לכן נתברך והובטח לו שלא יהיה עוד מבול, ואז שוב צווה על פריה ורביה. וכן בחזקוני (בראשית הל) ומקורו בתנחומא ישן בראשית לט, ועי' בפירוש התורה לרבנו נסים לבראשית טו. רש"י פירש, שלכן היה נח בן חמש מאות שנה בהולידו את בניו, "שהקב"ה כבש את מעיינו".

אמרם יתברך 'ואתם פרו ורבו' (בראשית ט). וזאת ע"פ הגמרא שהבאנו. ולכן פלא הדבר, שבספר החינוך, שכידוע אחז בשטת הרמב"ם במנין המצוות, הביא מצות פריה ורביה בפרשת בראשית על סמך הפסוק 'ויברך אותם אלקים ויאמר להם אלקים פרו ורבו', שזו דעת ר' יוחנן בן ברוקה, שגדחתה מהלכה.

הרב שעוועל, בהוספות והערות למהדורה העשירית של ספר החינוך, תירץ, שהרמב"ם כתב על טעם מצוות פריה ורביה, "היא שצונו לפרות ולרבות לקיום המין". כיון שהמקרא בפרשת בראשית נאמר לאדם הראשון לפני החטא, או לא היה צריך לצוות בפריה ורביה, כי עדיין לא נגזר מות בעולם, ולא היה צורך בפריה ורביה לקיום המין.² אבל בעל ספר החינוך כתב: "משרשי המצוה זו שיהיה העולם מיושב, שהשם ברוך הוא חפץ בישויו", וזה שייך גם לפני החטא — גם אם אין בני אדם מתים, מ"מ צריך להוסיף עוד ועוד ליישובו של העולם. לכן בעל ספר החינוך מביא שמקור הציווי הוא הפסוק שנאמר לאדם הראשון.

"לא תהו בראה — לשבת יצרה"

למדנו במשנה גיטין מא,א: "הלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר 'לא תהו בראה לשבת יצרה'". מכאן, שמצות פריה ורביה זהה עם "לשבת יצרה". וכן נראים הדברים ממסכת יבמות סב,א: "היו להם בנים ומתו — רב הונא אמר: קיים פריה ורביה. ר' יוחנן אמר: לא קיים פריה ורביה, לשבת יצרה בעין וליכא". וכן בברייתא ביבמות — "ר' נתן אמר: כ"ש אומרים, זכר ונקבה; ובית הלל אומרים, או זכר או נקבה. אמר רבא: מ"ט דר' נתן אליבא דבית הלל? שנאמר, 'לא תהו בראה לשבת יצרה' — והא עבד ליה שבת."

בשאלות (פרשת נח, שאילתא יח), בדיון על השאלה מה עדיף, ללמוד תורה או לישא אשה, כתב: "מי אמרין דלישא אשה עדיף, משום 'לא תהו בראה לשבת יצרה'. ולא הביא כלל הפסוק 'פרו ורבו'. משמע, שגם הוא סובר שפריה ורביה ושבת היינו הך. וכן משמע בשאלתא ה'.

אך יש שחולקים וסוברים שאין הם זהים. את דעתם הביא בערוך השלחן (אה"ע א,ד): "יש מהגדולים שכתבו, שהאשה אף שאינה מצווה על מצות פריה ורביה, חייבת בלשבת יצרה. ואין עיקר לדברים הללו". הנצי"ב (העמק-שאלה קסה) הביא ראייה מהמעשה של יהודית אשתו של ר' חייא, שקיבלה רשות

2. הסבר זה קשה, שהרי דוקא לפי הרמב"ם, אדם הראשון היה אמור, גם לפני חטאו, למות, כי כל נברא מחומר חייב למות (עי' בהתחלת דבריו באגרת תחית המתים; רמב"ן בפירושו לבראשית ב'ז על דעת אנשי הטבע). רק לפי שיטת הרמב"ן (שם), היה אמור אדם הראשון לפני החטא לחיות לנצח. הבדלי השיטות הללו מביאים גם להבדלי שיטותיהם בענין החיים לאחר תחיית המתים.

מר' חייא לשתות כוס של עקרים, מפני שאשה אינה מצווה על פריה ורביה. מכאן ראייה שאין היא מצווה גם על לשבת יצרה, כי אם היתה מצווה — איך התיר לה לשתות כוס של עקרים?

חיובה של האשה במצות פרו ורבו

לפי פסק ההלכה אשה פטורה ממצות פריה ורביה, כפי שהובא למעלה מהמשנה ומהגמרא ביבמות. במשך הדורות נתנו המפרשים כמה הסברים לפטור של אשה ממצות פריה ורביה.

הרב שמשון רפאל הירש (בראשית א, כח) הסביר:

פרו — חיבור המינים, כדי להוליד את פרי האדם — את הבנים ... רבו — המשפחה. רבה — להתרבות. אין די בהולדת ילדים כדי שמין האדם יתרבה. הטיפול בוולדות הוא תנאי להתרבות. כדי להצליח במשימה הקדושה הזאת, צריך הרבה עמל ויוע. אבל למעלה מכל — זקוקים לאמצעים הפיזיים והכלכליים לגדל את המשפחה. זוהי משימה המוטלת בוודאי על האב, כי על פי ההלכה על האב מוטל לחנך את הילד. נראה, שזו כוונת הגמרא: "איש דרכו לכבוש, ואין אשה דרכה לכבוש". וכן פירש הרב הירש, בספרו חורב: "מכל הנאמר עד כאן ברור, שהחובה ליסד בית וחתונה, חל רק על הזכרים."³

ובכן, אם המצווה כוללת רק את האקט של ההולדה, ברור, שבלי נשים אין מצוה, וקשה להבין למה נשים תהיינה פטורות ממצוה זו. אך כיון שמגמת המצוה היא ליישב את העולם ולחנך את הדור הבא, לאפשר לו לחיות ולגדול — הדבר מחייב רק את מי שיש לו האמצעים לעשות, ואלו הזכרים.

הסבר אחר מצאנו בפירושו של הרב יוסף בכור שור (תלמידו של רבנו תם): "פריה ורביה — אין דרך אשה שתחזור אחר פריה ורביה, אלא האיש מחזר אחרי אבדתו." ההסבר הוא, שכיון שהמצוה היא מעשה הקדושין,⁴ הרי שהמצוה מוטלת על זה שיוזם את מעשה הקניין והקדושין. מקור הדבר בגמרא קדושין ב, ב: "דרכו של האיש לחזור אחרי האשה, ואין דרכה של אשה לחזור אחרי איש."

בעל משך-חכמה מביא עוד שני נימוקים חשובים לפטורה של האשה: עוד יתכן לאמר בטעם שפטורה התורה נשים מפו"ר, משום דבאמת הלא הטביעה בטבע התשוקה, ובנקבה עוד יותר, כמו שאמרו "טב

3. תרגום חפשי שלי מספרו של הרב גרינפלד, שתרגם הספר מגרמנית לאנגלית. ועי' שו"ת בני-בנים ח"ב להר"י הנקין סי' לח, שהביא בשם סבו לגבי האפשרות לאשה להימנע מפרו ורבו במשך ארבע-חמש שנים, "אם מתעסקת בולד, כי מצות פריה ורביה אינה הריון ולידה בלבד, אלא גם גידול הילדים."

4. בסוף מאמרנו דנו גם בשאלה זו.

למיתב טן דו'. ודי כמה שהיא מוכרחת בטבע.⁵
וממשיך בעל משך-חכמה, שאם נשים היו מצוות על פריה ורביה, היתה יוצאת
מכך תקלה גדולה, שאם היא תנשא ולא יהיה לה ילדים, היא היתה צריכה
להתגרש ולהתחתן שוב —

ולכן לגזור על האשה כי תנשא לאיש ולא תוליד, תצא מאהוב
נפשה ותקח איש אחר — זה נגד הטבע, לאהוב השנוא ולשנוא
האהוב. ורק האיש, שיכול לישא עוד אחרת, עליו הטילה התורה
מצוה.

והנימוק השני —

לא רחוק הוא לאמר, הא שפטרה התורה נשים מפו"ר וחייבה רק
האנשים, כי משפט ד' ודרכיו דרכי נועם, וכל נתיבותיה שלום. ולא
עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל ... וא"כ נשים,
שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו מותה שכיחה ... לא
גזרה התורה לצוות ולפרות ולרבות על אשה.

ולכן, לפני חטא אדם וחוה, שלא היה צער לידה —
היו שניהם מצווים בפרו"ר. אבל לאחר החטא, שהיה לה צער לידה,
"ויברך את נח ואת בניו" — אבל נשיהם לא הזכיר, שאינם בכלל
במצות פרו"ר.⁶

חיובו של נכרי במצות פרו ורבו

כתב בעל השאלות (שאלתא קסה):

ומחייבין דבית ישראל למינסבי נשי ואולודי בני ומיעסק בפריה ורביה,
דכתיב "קחו נשים והולידו בנים ובנות". ולא מיבעיא ישראל, אלא
אפילו עובד כוכבים מיפקיד אפריה ורביה, דכתיב "ואתם פרו ורבו".
וקשה, הלא בסנהדרין סבא נאמר "והרי פריה ורביה שנאמרה לבני נח, דכתיב
'ואתם פרו ורבו', ונשנית בסיני — 'לך אמור להם שובו לכם לאוהליכם' —
לישראל נאמרה, ולא לבני נח". ובאמת שאלו בעלי התוס' (נטב), מניין לנו
שבני נח לא נצטוו?⁷

5. בעת שלימדתי סוגייה זו, שאלו הבנות: והלא גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה,
ולכן, גם אם יש לאשה נטיה טבעית להוליד — למה ייגרע חלקה, ולא נקדש את הנטיה
הטבעית כדי שתהיה אקט של מצוה? ויש להעיר, שלפי כמה מפרשים, אין מצות תפילה
מדאורייתא, מפני שזהו אקט טבעי, שעליו אין הקב"ה מצוה, שהרי האדם בין כך ובין כך
מתפלל. למרות זאת ציוו חכמים להתפלל. הוא הדין לגבי פו"ר — אמנם זוהי נטיה טבעית,
אבל מדוע אי אפשר לצוות עליה? אולי על כן נזקק בעל משך-חכמה לתירוץ נוסף.

6. וקשה, אם הצער והסכנה מונעים את היות פו"ר מצוה, גם את הזכרים היה צורך לפטור
ממנה, שהרי הם, לכאורה, הגורמים לצער ולסכנה?

7. תשובת תוס' היא, שפרו ורבו קשור לאיסור השחתת זרע, ונכרים אינם מצווים על השחתת
זרע. עי' מנחת-חינוך מצוה א', שמביא דעת ר' חם בתוס' נידה דף יג, שנשים מחייבות על

מקור לחיובו של הנכרי יש בגמרא יבמות סב, א — איתמר: היו לו בנים בהיותו עובד כוכבים ונתגייר — ר' יוחנן אמר: קיים פריה ורביה, וריש לקיש אמר: לא קיים פריה ורביה. כיון שהלכה כר' יוחנן (כבדרך כלל), הרי שנכרי חייב במצוה זו.

הרמב"ם (הל' אישות טו, ו) כתב: "היו לו בנים בגיותו ונתגייר הוא והם — הרי זה קיים מצוה זו." חידוש הרמב"ם, שגם הבנים התגיירו — דבר שלא חוזר בגמרא. נראה, שלפי הרמב"ם, אם הבנים לא התגיירו, אין הם מתייחסים אל האב כלל, כי גר שנתגייר כקטן שנולד דמי. במה שהוליד בנים כשהיה גוי אין חשיבות, כי גוי פטור ממצות פריה ורביה. עכשיו, שנעשה יהודי, אם למעשה יש לו ילדים, כי גם הם התגיירו אתו, כיון שאפשר לייחס אותם אליו, הרי זה קיים מצות פו"ר.

וכן נראה מהירושלמי יבמות פ"ב ה"ו, "גוי שבא על גויה וילדה — ר' חנן אומר: גויים יש להם יחסין. ר' שמעון בן לקיש אומר: אין להם יחסין." מכיון שלריש לקיש אין יחוס לגויים, ברור שלא קיים מצוות פרו ורבו. אך לפי ר' חנן, שיש להם יחסין, הרי קיים מצוות פרו ורבו.

וכן בתוס' ד"ה ר' יוחנן: "מכל מקום מסתברא לפי ר' יוחנן הכא, כיון דבגברותו קיים, דזרעו מיוחס אחריו, באותה שעה מפטר נמי בשנתגייר." וכן פסק בחלקת מחוקק בשם תשובת מהר"ל, שנכרים חייבים במצות פריה ורביה. נראה איפוא שבפסקו שנכרי חייב בפריה ורביה, סמך בעל השאלות על דברי ר' יוחנן, אף נגד פשוטות לשון הגמרא בסנהדרין.

"ולערב אל תנח את ירך"

למדנו במשנה יבמות סא, ב: "לא יבטל אדם מפריה ורביה, אלא אם כן יש לו בנים." בגמרא דייקו לפי לשון אחת, שאם קיים מצוות פריה ורביה, יכול להיבטל ממצווה זו. אך הביאו, שמשנה זו אינה כדעת ר' יהושע, האומר "נשא אדם אשה בילדותו, ישא אדם אשה בזקנותו, שנאמר 'בבקר זרע את זרעך, ולערב אל תנח ירך, כי אינך יודע איזה יכשר, הוה או הוה, ואם שניהם כאחד טובים' (קהלת יא)." בהמשך אמר ר' מתנה: הלכה כר' יהושע. לפי זה נדחתה המשנה, וחייב אדם לעסוק בפריה ורביה גם לאחר שיש לו ילדים.

הרי"ף הביא את משנתנו, וכן מביא שהלכה כר' יהושע. משמע שלפיו אין מחלוקת ביניהם, וכתב הרא"ש, שהרי"ף לא גרס "ומתניתין דלא כר' יהושע". גם בעל השאלות הביא את המשנה ואת דברי ר' יהושע. כיצד מתיישבים דברי ר' יהושע עם דברי המשנה? מדברי הרמב"ם (הל' אישות טו, טז) עולה שהמשנה עוסקת במצות פריה ורביה דאורייתא, ואילו ר' יהושע מדבר על חיוב מדרבנן. וזו לשון הרמב"ם: אע"פ שקיים אדם מצות פריה ורביה, הרי הוא מצווה מדברי סופרים

שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש לו כוח.

לדעת הרמב"ן (מלחמות ה' יבמות סב,ב) אין דברי ר' יהושע נאמרים בהלכה מחייבת, אלא כעצה ודברי מוסר — ומיהו, כיון דמצוה דרבנן הוא, כמנהג דרך ארץ, מדקא נסיב לתלמודא "בבקר זרע את זרעך", ולא הזכיר בזה איסור, אלא "ישא אשה" — מצוה לכתחילה הוא, ואין כופין ולא קורין עבריינא למי שאינו רוצה לעסוק בה. וכן פסק בבית יוסף בשם נמוקי יוסף, שמי שכבר קיים את מצות פרו ורבו, ורוצה לישב בטל, אין כופין אותו לשאת אשה, אפילו לפי ר' יהושע, דהמצוה היא רק לכתחילה.⁸

מצות פרו ורבו ומצות קדושין

כתב הרמב"ם בספר המצוות מצ' ריג: "הוא שצונו לבעול בקדושין ולתת דבר ביד האשה, או בשטר או בביאה — וזו היא מצות קידושין". וכן בהלכות אישות: "מצות עשה לקדש את האשה". אך לדעת הרא"ש (כתובות פ"א סי' ד) המצוה היא פריה ורביה, ולא קדושין. הקדושין הם רק כהכשר מצוה לשם קיום מצות פריה ורביה, ולא מצוה ממש. לדעתו הברכה שמברכים בזמן הקדושין —

אינה ברכה לעשות המצוה, כי פריה ורביה היינו קיום המצוה. ואם לקח פלגש וקיים פריה ורביה, אינו מחוייב לקדש אשה. וכן הנושא זקנה, אילונית או עקרה, וכן סריס חמה שנשא, מברכין ברכת חתנים, ואין חיוב במצוה זו, שאין בה קיום מצות פריה ורביה. הלכך לא נתקנה ברכה במצוה זו. ואף בנושא אשה לשם פריה ורביה, כיון שאפשר לקיים מצות פריה ורביה בלא קידושין,⁹ לא תקנו ברכה במצוה זו.

השחתת זרע. וכן היא דעת הרמב"ן, שנשים וגויים מצווים על השחתת זרע — שהרי העולם כולו לקה בדור המבול על עון זה.

8. על כפייתו של מי שלא קיים את המצוה עי' דרכי משה אה"ע סי' א, שאין כופין ואין מוציאים "כל ששניהם רוצים. ואין בענין זה לא משום ערוה, ולא משום אסור מצוה, ולא משום קדושה".

9. יש מהפוסקים המתירים משום כך לזוגות שכבר קיימו את המצוה דאורייתא להימנע מכאן ואילך ממצות פו"ר, בדרכים המותרות ע"פ ההלכה.

10. נחלקו הראשונים במושג "פלגש" — לפי הרמב"ם אין התר פילגש אלא למלכים, ובכל התקשרות בין איש ואשה שלא לשם קדושין עוברים על אסור תורה. לכן בודאי אין אפשרות לקיים מצוות פריה ורביה, אלא על ידי קדושין. שיטת הרמב"ן והרא"ש היא, שיש התר לפילגש (אף שאין לפרסמו ברכים), ולכן יש אפשרות להפריד בין מצות קדושין לבין מצות פריה ורביה.

ובהגהת אשר¹¹: "שאין עשיית גמר מצוה. ובשעת נישואין נמי לא מברכין, דשמא הוי ברכה לבטלה, דשמא לא יזכו להבנות יחדו."¹¹

מהירושלמי (ברכות פ"ט ה"ג) משמע לכאורה שיש מצוה בקידושין, שכן שם "א"ר יוסי ב"ר בין בשם שמואל: כל המצוות טעונות ברכה בשעת עשייתן, חוץ מתקיעה וטבילה. ויש אומרים: קדושין בבעילה." מכאן אולי הוציא הרמב"ם (הל' אישות ג, כג): "צריך לברך קודם הקדושין, כדרך שמברכין על כל המצוות, ואח"כ מקדש." במגיד-משנה כתב בשם הרמב"ן:

ונראה לי הטעם, לפי שאין ראוי לברך על המצוה אלא כשהיא מזומנת לפניו לעשות. ובאותה השעה היא, אם האשה במטה, ואין ראוי לברך משום לא יראה כך ערות דבר.

כלומר: יש ברכת מצוה על קדושין לפני המצוה, אבל מפני בעיה של ערוה אי אפשר לברך על קדושי ביאה.

הרמב"ן העיר, שהבבלי דחה את סברת הירושלמי, שהרי בבבלי לא הובאה כלל ברכה בקדושי ביאה.¹² אך הראב"ד, בהשגתו על הרמב"ם, הסכים שהקדושין הם מצוה, והברכה עליה נאמרת אחר כך, "מפני שהדבר תלוי בדעת אחרים, שאם תמאן האשה ולא תרצה, הרי הברכה לבטלה."

הרס"ג בספר המצוות שלו (מ"ע ט) מנה את מצות הקדושין ולא מנה מצות פרו ורבו. הרב פערלא ביאר, שלפי דעת רס"ג המצוה היא קדושין, "כי זהו העסק בפרו ורבו שצוה הכתוב, דאילו לפרות ורבות לא ביד האדם הוא." סברה הפוכה לזו כתב בעל מנחת-חינוך במצוה א: "הביאה לא הוי גוף המצוה, רק הכשר מצוה. ועיקר המצוה היא לידת הבנים."

11. החשש שמא תהיה הברכה לבטלה נותן את ביטויו להלכה גם בבעור חמץ, שנותנים פתיתי לחם, שמא תהיה הברכה לבטלה. מאותו טעם אשה מברכת לאחר כניסתה למקוה. שמא תפחד מלהיכנס למקוה. ותהיה הברכה לבטלה. לכן אין מברכין על הצדקה, שמא העני יסרב לקבל ותהיה ברכה לבטלה. אמנם מעיקר הדין נראה, שהברכה היא על ההשתדלות בקיום המצוה, ומכיון שאדם עשה את המוטל עליו, אין עוד חשש לברכה לבטלה.

12. אולי הסיבה היא, שבבבלי גזרו על המקדש בביאה (יבמות נב, א): "רב מגיד מאן דמקדש בביאה", ולכן אין ברכה למקדש בביאה, ואולי בארץ-ישראל לא גזרו על כך. ע' בסדר קדושין ונשואין, מאת א' פריימן במבוא דף יב.